

Ольга ЛУК'ЯНЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5554-0819

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) mecco_2411@ukr.net*

СПЕЦИФІКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Статтю присвячено актуальним питанням професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Мета статті – охарактеризувати особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до діалогічного спілкування засобами творів мистецтва з використанням творів різних видів мистецтва в сучасних умовах Нової української школи. Охарактеризовані поняття «діалогічне спілкування», «суб'єкт-суб'єктна взаємодія» у психологічному та педагогічному аспектах. Визначені основні принципи та вимоги щодо його організації відповідно до сучасних концепцій початкової школи.

У статті розкрито вимоги до процесу підготовки майбутніх вчителів початкових класів у досліджуваному аспекті в педагогічному виші згідно із професійним стандартом. Зазначено важливість навчальних дисциплін із циклу психолого-педагогічної підготовки, а особливо методик вивчення освітніх галузей щодо формування готовності у студентів здійснювати діалогічне спілкування.

Представлено дидактичні та виховні можливості мистецтва як ефективного засобу усвідомлення сутності та правил ведення діалогу, формування практичних умінь організовувати діалогічне спілкування серед молодших школярів, використовуючи твори мистецтва. Наголошено на діалоговій структурі, яка моделюється музичним мистецтвом безпосередньо як у самих творах, так і під час художньо-естетичного сприймання висловлювань, суджень щодо образності, чуттєвості музичних творів. Під час прослуховування творів мистецтва досягається високий рівень оволодіння мистецтвом душевного контакту між суб'єктами педагогічного процесу, формується спільність настроїв і думок. Доведено доречність фрагментарного використання творів різних видів мистецтва на заняттях для студентів не мистецьких спеціальностей, що сприяє оживленню освітнього процесу, дозволяє розширити естетичний досвід майбутніх вчителів початкової школи, формує вміння художньої інтерпретації, критичності мислення та бажання висловлювати свої почуття та думки, долаючи сором'язливість.

Ключові слова: *підготовка вчителів початкової школи, діалогічне спілкування, взаємодія, виховний і дидактичний потенціал мистецтва.*

Olga LUKIANCHENKO,

orcid.org/0000-0002-5554-0819

Candidate of Pedagogical Sciences,

*Associate Professor of Pedagogy and Methodology of Primary Education
National Dragomanov Pedagogical University
(Kyiv, Ukraine) mecco_2411@ukr.net*

THE SPECIFICS OF PREPARATION FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE DIALOGIC COMMUNICATION BY MEANS OF ART

The article emphasizes the necessity of making changes to the process of preparation of Primary School teachers. It also mentions the relevance of the use of art in the system of teacher training education. The aim of the article is to reveal the specifics of the future teachers' training for the implementation of art in the process of preparation of Primary School teachers for the formation of dialogical communication. Methods include theoretical analysis and generalization of published sources, analysis of advanced pedagogical experience and pedagogical observation.

The article reveals the approaches to the definition of educational potential of art along with the conditions facilitating the development of teachers' professional qualities necessary for achieving this potential in pedagogical activity. The article emphasized the importance of academic disciplines training, especially teaching methods educational sectors, for the formation of a ready capacity to dialogic communication. The author characterized the pedagogical categories on which the modern principles of the educational process in the New Ukrainian School are based, such as: subject-subject interaction, positive communication, dialogical communication, coordination of positions.

The research determines the specificity of the preparation of future teachers for the implementation kinds of art, which is manifested in the conscious comprehension of musical activity; accelerated pace of covering musical material, development of creative initiative and independence of future-teacher.

The content of the training should be aimed at understanding the essence and ability to establish the subject-subject relationship between teacher and students in the process of joint activity, based on world works of various types of art. The process of forming the readiness of future teachers to use dialogic communication should be focused on the formation of stable motivation to master modern developmental technologies, on the formation of knowledge on fundamental and special disciplines; on the knowledge of the methodical foundations of developmental training and skills.

Key words: interaction, dialogic communication, kinds of art, education potential of art, preparation of Primary School teachers.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань реформування освіти в Україні є розвиток кадрового потенціалу, підготовка фахівців, готових компетентно виконувати професійні завдання, реалізувати нові освітні стратегії на практиці. У цьому контексті особлива увага приділяється учителю початкової школи, який має бути освіченим сам і вміти закласти в учнів основи для розвитку позитивної мотивації до навчання, творчого, критичного мислення, має сформувати вміння співпраці на засадах діалогу. Майстерне володіння діалогічним стилем спілкування є дуже актуальним не лише для педагогічних працівників, адже на діалозі будується сучасні економічні відносини, бізнес, туризм та інші сфери професійної діяльності. Саме на діалозі тримаються позитивні сили глобалізації задля укріплення матеріального, морального, естетичного та духовного благоустрою світової спільноти.

У контексті стратегічних завдань сучасної вищої педагогічної освіти, що визначаються Законом України «Про освіту» (2016 р.), Державним стандартом початкової освіти (2018 р.), Концепцією «Нова українська школа» (2016 р.), Професійним стандартом «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2018 р.), визначальним напрямом є створення умов для професійної підготовки вчителя, зорієнтованого на гуманістичні та демократичні цінності, особистісно-рівноправні, партнерські відносини між суб'єктами освітнього процесу. Тому професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи має бути спрямована на формування особистісної культури діалогічного спілкування, партнерських відносин у різних видах професійної діяльності, обираючи ту чи іншу стратегію і тактику взаємодії, конструювання та використання нестандартних способів співпраці.

Аналіз досліджень. Сьогодні питання підготовки вчителя початкової школи до діалогічного спілкування відображені у низці сучасних наукових досліджень, зокрема І. Бужиної, Г. Гайсиної, О. Гури, Н. Журавльової, Л. Нечаєвої, Т. Яценко та ін.

Педагогічний зміст спілкування розкрито у роботах В. Андрієвської, Г. Балла, І. Глазкової, І. Зязюна, М. Кагана, М. Камінської, В. Кан-

Калика, Ю. Кулюткіна, А. Мудрика, О. Савченко, А. Співаковської, Л. Ткаченка, І. Цимбалюка, С. Шеїна, в яких розкриваються теоретичні положення спілкування, конкретизуються різні його форми, визначається продуктивність їх у освітньому процесі.

Зарубіжні психологи та педагоги, такі як Р. Арендз, Р. Кервін, В. Глассер, К. Мур, Р. Пауел, Дж. Пейн визначають конкретні шляхи впровадження принципів діалогічного спілкування у педагогічну практику.

Сучасними українськими науковцями О. Березюк і Н. Бібік проведено ряд досліджень щодо діалогічного спілкування з опорою саме на мистецтво, проте проблема підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до діалогічного спілкування засобами мистецтва представлена обмеженою кількістю робіт, а отже, проблема є актуальною і потребує подальшого спеціального вивчення.

Мета статті – охарактеризувати особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до діалогічного спілкування засобами творів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, педагогічне спілкування є основною формою здійснення сучасного навчального процесу. Його продуктивність визначається цілями та цінностями спілкування, що мають бути прийняті всіма суб'єктами педагогічного процесу як імператив їх індивідуальної поведінки.

О. Леонт'єв, загострюючи увагу на надзвичайній актуальності проблеми педагогічного спілкування для практики навчання та виховання, визначив основні ознаки його оптимальності, а саме: це таке спілкування учителя зі школярами у процесі навчання, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості школяра, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання, управління соціально-психологічними процесами в дитячому колективі та дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості учителя (Леонт'єв, 1998: 48).

Діалогічне спілкування є одним із типів педагогічного спілкування й у науковій літературі

розглядається як чинник розвитку сукупності різних видів знань, умінь і навичок, необхідних для життєдіяльності.

У концепції Нової української школи та Професійному стандарті вчителя початкової школи висуваються ряд необхідних вимог до вчителя щодо знань та умінь організувати та здійснювати діалогічне спілкування, а саме: добір доцільних методів, засобів і форм навчання відповідно до визначених мети і завдань уроку та забезпечення взаємодії під час освітнього процесу, у т. ч. і зворотного зв'язку під час діалогічного спілкування учнів і вчителя на уроці; виявлення під час діалогічного спілкування художньо-образного й асоціативного мислення у процесі художньо-творчої діяльності через образотворче, музичне та інші види мистецтва; пізнання себе через художньо-творчу діяльність і мистецтво.

Дослідники визначають діалогічне спілкування як особливу форму спільної діяльності учнів і вчителя, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку у школярів мотивації до навчання і забезпечення творчого характеру навчальної діяльності; взаємодію смислових позицій суб'єктів освітнього процесу, внаслідок якої здобуваються нові знання для збагачення світогляду взаємодію вчителя з учнями.

В основу наведених нижче трактувань покладено різні підходи до трактування сутності діалогічного спілкування. Так, для одних науковців на перший план виходить сама форма взаємодії, а

для інших – духовний рівень, психологічний комфорт.

З. Курлянд підтримує думку, що діалогічне спілкування є типом професійного спілкування, яке відповідає критеріям діалогу, забезпечує суб'єкт-суб'єктний принцип взаємодії педагога й учнів (Курлянд, 2005: 207).

Аналіз наукових досліджень засвідчує ряд висунутих науковцями вимог до діалогічного спілкування. Так, головними ознаками спілкування як діалогу є встановлення особливих відносин, які, за словами В. Сухомлинського, можна визначити як духовну спільність, довіру, відвертість, доброзичливість. Діалог із вихованцями передбачає спільне бачення, обговорення ситуацій, душевний контакт – пошук рішення спільних проблем (Сухомлинський, 1976: 228).

Відповідно до поглядів Л. Петровської діалогічне спілкування характеризується рівністю сторін, суб'єктивною позицією учасників, взаємною активністю, за якої кожен не тільки відчуває вплив, але й сам рівною мірою впливає на іншого взаємним проникненням партнерів у світ почуттів і переживань, готовністю прийняти позицію іншої сторони, прагненням до співучасті, співпереживання. Таке спілкування передбачає ситуацію суб'єкт-суб'єктивної взаємодії, тобто «обміну» інформацією, за якої вчитель і учень відкривають один одному власну систему цінностей, переконань, переживань та узагальнень тією мірою, якою це можливо за збереження кожним власної суб'єктивної унікальності та свободи (Петровська, 56: 14–15).

Таблиця 1

Сутність поняття «діалогічне спілкування»	Автори визначень
Діалогічне спілкування – це взаємодія педагога з учнями в освітньому процесі, спрямована на створення сприятливого психологічного клімату, сприяння більш повному розвитку особистості.	Н. Савіна, А. Реан
Діалогічне спілкування – це найвищий духовний рівень спілкування, що передбачає глибинне особистісне перейняття проблемами й інтересами співрозмовника, спільний пошук істини, прагнення до єдності та злагоди. Глибина діалогічного взаємопроникнення зумовлює рівень духовності спілкування. Діалог передбачає ставлення до людей як до самоцінності, здатність до децентрації, самовіддачі та любові як способу реалізації цього ставлення.	Б. Братусь, А. Добрович, В. Рижов, Т. Флоренко
Діалогічне спілкування передбачає особистісну рівність, суб'єкт-суб'єктні відносини, конвергенцію потреб педагога й учнів, накопичення потенціалу злагоди і співробітництва, свободу дискусії, прагнення до творчості, особистісного і професійного росту, переважання прийомів, які організують самостійну діяльність студентів. Це взаємодія, для якої важливий контакт на основі співробітництва і взаємної зацікавленості.	Н. Володько, В. Галузяк
Діалогічне спілкування – це співбуття, у якому вплив поступається психологічній єдності учасників співробітництва, стають можливими справжня співтворчість й особистісний розвиток.	І. Бужина
Діалогічне спілкування – особливий тип ціннісно-смислових, рівноправних і довірливих взаємовідносин, у ході яких виникає особистісне взаємовідображення і творче, конструктивне, духовно розвиваюче взаємозвернення.	А. Сидорин, Н. Янченко

О. Савченко визначає діалогічне спілкування у процесі навчання як розмову, бесіду між двома особами, метою якої є пізнання сутності предмета чи явища у процесі обміну думками суб'єктів навчальної взаємодії (Савченко, 2015: 42).

Для вчителя початкової школи, як зауважує Л. Ткаченко, діалог є і об'єктом, і засобом навчання, тому ми маємо всебічно підготувати студента до ефективного виконання складних завдань, які виникають під час педагогічного процесу. Цілком зрозуміло, що засвоєнню діалогу як методологічної основи навчання сприятиме вивчення фахових методик, дидактики початкової школи (Ткаченко, 2016: 215).

Майбутні вчителі початкової школи мають бути готовими до діалогічного спілкування в умовах встановлення кореляції між знаннями та розвивальною парадигмою навчання. У процесі вивчення таких дисциплін, як «Основи педагогіки зі вступом до спеціальності», «Риторика», «Теорія і практика виховання», «Дидактика» та методик вивчення освітніх галузей у початковій школі студенти засвоюють різні інноваційні методи застосування та впровадження на практиці сучасних комунікативних технологій навчання.

Вважаємо за необхідне відзначити наявність великого виховного та дидактичного потенціалу творів мистецтва, які безпосередньо демонструють високохудожні зразки діалогу. Так, М. Каган вважає, що найяскравіше серед різних видів мистецтва діалогова структура моделюється музичним мистецтвом. Мистецтвознавець вирізняє кілька можливих форм музичного діалогу. Взаємодія окремих партій простежується у поліфонічних творах; під час ансамблевого виконання; творчої імпровізації, яка передбачає взаємодію творця та співавтор-інтерпретатора (Каган, 2002).

Усвідомлення активно-діалогової природи спілкування з мистецтвом бере свій початок в ідеях М. Бахтіна, котрий відстоював думку про те, що чужі свідомості не можна спостерігати, аналізувати, вивчати як пасивний об'єкт. З ними можна тільки діалогічно спілкуватися. Сила мистецтва в тому, що воно входить у сферу спілкування людей, доповнюючи в ній реальне спілкування реальних індивідів. Сфера реального спілкування за всієї його дійсності обмежена у кожній людини емпірично, а сфера художнього спілкування безмежна: через це, коли ми використовуємо мистецтво у прямому призначенні, величні цінності культури, ним накопичені, стають цінностями кожного.

Буде доречним поділитися досвідом введення у практику викладання педагогічних дисциплін для студентів не мистецького профілю презенту-

тації й осягнення діалогової сутності музичного мистецтва. Означену специфіку музичного мистецтва можна простежити як у самих творах (діалог голосів у поліфонічних творах, в ансамблях різного типу, в оркестрових і хорових творах і т. ін.), так і під час безпосереднього художнього сприймання творів, у процесі якого відбувається діалог між композитором – виконавцем – слухачем.

Діалог, спрямований на пошуки смислу в системі «вчитель – твір мистецтва – учень», призводить до переживання і прийняття нових цінностей, розвитку естетичної свідомості суб'єктів навчально-виховного процесу. Діалогічне спілкування сприяє сходженню вчителя й учня до трьох екзистенціалів людського існування: духовності, свободи й відповідальності (Франкл, 1990: 93).

Як зазначає В. Орлов, під час діалогічного спілкування вчитель і учень зазвичай обмінюються інформацією трьох типів: про твір мистецтва; про те, які норми спілкування спостерігає той, хто говорить; про свій внутрішній стан (інформація про внутрішній стан проявляється паралінгвістичними засобами: тоном, мімікою, рухами та стильовими особливостями мови) (Орлов, 2012: 98).

Доцільно використовувати й педагогічні ситуації, котрі виникають під час діалогічного спілкування і викликають певні асоціації. Так, О. Рудницька вказувала на те, що під час прослуховування творів мистецтва досягається високий рівень оволодіння «мистецтвом душевного контакту з учнями», формується спільність настроїв і думок вчителя й учнів, виникає згуртованість між ними (Рудницька, 2005: 27).

Твори мистецтва мають стати об'єктом діалогічного спілкування на рівні викладач – студент, учитель – учень. Саме вони є активними суб'єктами освітнього процесу, для яких важливо навчитися висловлювати свої думки, долати сором'язливість, оцінювати ситуацію, вміти вдаватися до нестандартних рішень, творчо мислити. Маємо прагнути до того, щоб предметом діалогічного спілкування були не побутові події та звичайні явища із життя людини, а саме високохудожні твори мистецтва.

Доцільне використання різних видів мистецтва (цитат і прикладів із класичних літературних творів, репродукцій картин, видів архітектури, уривків із музичних творів, кінофільмів, театральних вистав) під час проведення занять оживлює освітній процес, дозволяє розширити естетичний досвід майбутніх вчителів початкової школи, формує вміння художньої інтерпретації, критичності мислення, здатності до творчої діяльності

та саморозвитку, що загалом сприяє більш усвідомленому засвоєнню теоретичних і практичних знань (Лук'янченко, 2019: 191).

Висновки. Особливості підготовки майбутніх вчителів початкових класів до діалогічного спілкування засобами мистецтва передбачають влучне використання на лекційних і практичних заняттях ілюстративного мистецького матеріалу, який унаочнює, демонструє втілення певних педагогічних

теорій, принципів, методів тощо, робить їх більш доступними для сприймання, а отже, краще засвоєваними студентами.

Зміст підготовки майбутніх вчителів початкових класів має бути спрямований на розуміння сутності діалогічного спілкування й оволодіння уміннями встановлювати суб'єкт-суб'єктивні взаємини між всіма учасниками педагогічного процесу під час спільної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» від 10 серпня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v114332-18/card3#Files>.
2. Каган М. С. Философская теория ценности. Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 2002. 205 с.
3. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи. Київ : Знання, 2005. 399 с.
4. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании. *Психологическое обозрение*. 1998. № 1. С. 44–53.
5. Лук'янченко О. М. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи засобами мистецтва. *Освітній простір України*. 2018. Вип. 14. С. 190–196.
6. Петровская Л. А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 216 с.
7. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навчальний посібник. Київ, 2002. 270 с.
8. Савченко О. Я. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи *Гірська школа українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 39–50.
9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. *Вибрані твори : у 5 т.* Київ, 1976. Т. 2. 670 с.
10. Орлов В. Ф. Психологічні чинники педагогічної дії в системі «вчитель – мистецтво – учень». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16*. 2012. Вип. 16. С. 95–100.
11. Ткаченко Л. П. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до діалогічної взаємодії в навчально-виховному процесі. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 52. С. 210–218.
12. Франкл В. В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 360 с.

REFERENCES

1. Profesiynnyy standart “Vchytel' pochatkovyh klasiv zakladu zagal'noyy serednoyy osvity”. [Professional Standard Primary School Teacher Education Institutions of Secondary Education]. Vid 10.08.2018 r. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v114332-18/card3#Files>.
2. Kahan M. S. Phylsophskay teoriya cennosty [The Philosophical Theory of Value]. Sankt-Peterburg: TOO TK Petropolis, 2002. 205 p. [in Russian]
3. Kurlyand Z. N Pedagogyka vyshoyu chkoly [The Higher School Pedagogy]. Kyiv: Znannya, 2005. 399 p. [in Ukrainian]
4. Leontev D. A. Cennostnie predstavlenia v indyvudualnom i hruppovom soznanii [Value Representation in Individual and Group Consciousness]. *Psyholohicheskoe obozrenie*. 1998. № 1. pp. 44–53. [in Russian]
5. Lukianchenko O. M. Formuvannya cinnosnyh oryentacyy maybutnyh vchyteliv pochatkovoyu chkoly zasobamy mystectva [The Formation of Value-Based Orientation of Future Primary School Teachers by Means of Art]. *Osvytnyy prostyr Ukrainy*. 2018. Vyp. 14. pp. 190–196. [in Ukrainian]
6. Petrovskaya L. A. Kompetentnost' v obshheny: Socyально-psyhologicheskyy trenyng. [Competence in Communication: Socio-Psychological Training]. Moskva: Yzd-vo MGU, 1989. 216 p. [in Russian]
7. Rudnitska O. P. Pedahohika: zagalna ta mystetska: navch. posib. [Pedagogy: General and Artistic]. Kyiv, 2002. 270 p. [in Ukrainian]
8. Savchenko O. Y. Kompetentnisna spryamovanist' novykh navchal'nyh program dlya pochatkovoyi shkoly. [Competence Orientation of the Elementary School Curriculum] *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2015. № 12–13. pp. 39–50 [in Ukrainian]
9. Suhomlynsky V. O. Sto porad uchytelevi. Vybrani tvory. [Hundred Teacher Tips]. Kyiv, 1976. T. 2. 670 p. [in Ukrainian]
10. Orlov V. F. Psyhologicheskyy chynnyky pedagogichnoyy diy v systemi “vchytel' – mystectvo – uchen” [The Psychological Factors of Pedagogical Actions in the System: The Teacher – Pupil – Art]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya 16*. 2012. Vyp. 16. pp. 95–100 [in Ukrainian]
11. Tkachenko L. P. Pidgotovka maybutnih uchyteliv pochatkovoyi shkoly do dialogichnoyy vzayemodiyi v navchal'no-vykhovnomu procesi. [The Preparation Future Primary School Teachers to Dialogical Interaction in the Learning Process]. *Pedagogy and psychology*. 2016 Vyp. 52. pp. 210–218. [in Ukrainian]
12. Frankl V. V. Chelovek v poyskah smysla. [Man's Search for Meaning]. Moskva: Progress, 1990. 360 p. [in Russian]